
**MARINELA GARCIA SEMPERE
ALEXANDER WILKINSON**

**LA PRODUCCIÓ IMPRESA
EN CATALÀ DELS SS. XV I XVI:
OBSERVACIONS SOBRE LA
HISTÒRIA DE LA IMPREMTA A
TRAVÉS DE L'ESTUDI
DELS CATÀLEGS**

1. INTRODUCCIÓ*

En una obra publicada amb motiu de la commemoració del quart centenari de la conquesta de València, Marc Antoni Ortí (1640: f2v) manifestava el seu pesar

perquè si en algun temps (y no tan antich que yo no l'haja alcançat) solia fer-se tan gran estimació de la llengua Valenciana, que quant en les juntes de la ciutat, estaments, y altres comunitats, algú dels Valencians que-s trobaven en elles se posava a parlar en Castellà, tots los demás se enfurién contra ell, dient-li que parlàs en sa llengua; és ara tan al revés, que casi en totes les juntes se parla en Castellà.

(*) Alexander Wilkinson és director del Centre for the History of the Media en University College Dublin. Marinela Garcia Sempere és professora de Literatura Catalana en la Universitat d'Alacant i durant el curs 2009-2010 ha estat professora visitant en University College Dublin gràcies a la concessió d'un període sabàtic i a la concessió d'una ajuda de la Generalitat Valenciana per a l'estada (ref. BEST/2010/054). Aquest treball s'ha desenvolupat en el marc del projecte d'investigació «Edición crítica digital de textos hagiogràficos de la literatura catalana de los siglos xv y xvi» (FFI2009-11594) finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació.

L'estatus del català com a llengua parlada durant els segles XVI i XVII estava sotmés a un qüestionament real, encara que restringit; aquest qüestionament es va originar entre l'elit política però el seu impacte es va fer sentir en tots els àmbits socials. I mentre que el castellà era vist, sense cap dubte, cada vegada més com la llengua de la gent influent, educada i cultivada, el català era la llengua parlada per la gran majoria de la població. Per contrast, el canvi del català al castellà en l'esfera literària es produïa molt ràpidament; de fet, més de cent vint anys abans que Antoni Ortí proferís el seu lament, el castellà ja havia reemplaçat el català com a llengua dominant de la cultura literària.

Amb situacions que les fan similars a un nombre reduït d'altres àrees d'Europa, Catalunya i València es revelen com a exemples interessants de llocs on —durant alguns segles— la llengua del carrer i la llengua del discurs en romanç publicat eren bastant diferents. Mentre que alguns factors polítics poden ajudar a explicar aquest desacoblament lingüístic, els especialistes han remarcat la importància de l'aparició del llibre imprès en els segles XV i XVI, i de la consegüent «invasión del castellano» (Berger 1987: 198). Però Catalunya i València podien participar en les oportunitats comercials que proporcionava el vast món del llibre peninsular només a expenses de la seua pròpia llengua, i el segle XVI n'és testimoni.

2. LA PRODUCCIÓ IMPRESA EN CATALÀ ENTRE ELS SEGLES XV I XVI; ESTAT DE LA QÜESTIÓ

En el segle XVI la producció impresa en català experimenta una evolució significativa, amb un augment sorprenent de les publicacions en castellà en les premses de la Corona d'Aragó. Aquest últim aspecte ha estat esmentat pels especialistes, els quals han tingut a la seua disposició nombrosos documents amb nòmnes d'escriptors i d'obres. És ben sabut que València i Barcelona eren centres de primer ordre des dels primers temps de la impremta, comparables amb altres ciutats peninsulars com ara Sevilla o Alcalá de Henares. L'aproximació, tant a la producció impresa d'aquesta època com a la nòmina d'autors que presenta, compta amb l'ajuda de nombrosos diccionaris biogràfics ja des del segle XVIII, com els de Ximeno, Rodríguez, Pastor Fuster, Ferrer i Bigné, Torres Amat, Martí Grajales i Massó Torrents, com també amb l'ajuda de catàlegs com els de Serrano Morales, Ribelles Comín, Aguiló, Palau i, més recentment, Concheff (1987) i BITECA (*Bibliografia de Textos Catalans Antics*,

<<http://sunsite.berkeley.edu/PhiloBiblon/proleg.html>>.¹ No cal oblidar els catàlegs particulars de biblioteques ni els catàlegs electrònics que recentment les biblioteques han anat posant a l'abast dels lectors.

D'altra banda, els estudis sobre documents d'arxiu de Madurell (1955) i Rubió i Balaguer (1993) per a Barcelona, i de Sanchis Sivera (1930) per a València, han proporcionat material suficient per a poder entendre com funcionava l'activitat editorial en aquests dos centres de producció; com eren els tallers, quins materials s'hi usaven, quins barris ocupaven, quines relacions tenien els llibreters i els impressors entre ells o amb el poder municipal i eclesiàstic, etc. S'han publicat, així mateix, alguns inventaris de les llibreries dels segles xv, xvi i xvii (Bohigas 1962; Sanchis Sivera 1930; Rubió i Balaguer 1993).

Les dades que aporta tot aquest material han permès que s'hagen pogut dur a terme estudis sobre la impremta. Així, Pere Bohigas (1962), en la seua aportació a la història del llibre espanyol, fa moltes observacions sobre la circulació del llibre i sobre l'evolució de l'activitat editorial, amb referències molt precises al que s'esdevé a la Corona d'Aragó.

Per la seua banda, Joan Fuster (1992), en *L'aventura del llibre català*, publicat per primera vegada el 1972, assenyala la gran competència del català amb el llatí i el castellà des dels primers temps de la impremta; explica que les elits es castellanitzaven, però que també influïa en la producció d'obres en castellà a València i a Barcelona el comerç amb Castella, i l'esperança d'aconseguir vendes a Flandes, Itàlia, França o Anglaterra, on aquesta llengua era parlada o llegida per tropes, per les colònies, pels exiliats, etc. «Una investigació acurada puntualitzaria la potència de cada factor. De tota manera, els nostres 'editors', els de València, els de Barcelona, i els altres, es decantaren pel castellà» (p. 17).

Fuster elabora la idea de la importància que va tenir la impremta en la castellanització de la literatura catalana durant l'edat moderna,² un tema que ha continuat present en molts estudis posteriors. Així mateix, indica la necessitat d'estudiar altres factors com ara la producció de llibres destinats a la Corona d'Aragó en altres llocs,

1. Per qüestions d'espai no ha estat possible donar totes les referències bibliogràfiques d'aquests repertoris, d'altra banda ben coneguts, i quasi tots arreplegats a Concheff (1985).

2. Fuster, com altres autors, parla de *Decadència*, que es el terme que s'ha usat fins fa pocs anys per fer referència a aquest període. Edat moderna és la denominació usada actualment pels especialistes, sense cap dubte, més neutra.

com Venècia o Lió, i afegeix: «Històricament i sociològicament, convindria d'establir estadístiques, de furgar en arxius, d'escorcollar biblioteques, a fi d'avaluar les circumstàncies d'una 'crisi' —o d'un desconcert— que encara patim en unes últimes conseqüències. Hauríem de veure on, com i per què l'edició en català perd terreny, o perd més terreny» (p. 18). I també diu (p. 22):

El cas català de la 'Decadència' és el d'una profunda dimissió lingüística d'abast col·lectiu, que afecta els 'autors' tant com els 'lectors' [...] La provincianització del clima literari és paral·lela. Hi predominaren les reminiscències medievals: tòpics de religiositat insulsa o sàtires d'anar per casa. Més tard, en el XVII s'hi instal·larà el mimetisme de les modes del Barroc carpetovetònic.

Aquestes i altres observacions de Fuster han donat pas a un seguit de treballs que quasi sempre han tingut present el fet que la impremta va propiciar la substitució del català pel castellà i, en conseqüència, l'empobriment literari en català, tot això accentuat per la manca de grans figures i per altres factors, que van provocar la crisi de la literatura catalana.

Philippe Berger va publicar el 1987 un extens treball amb documentació sobre el llibre i la lectura en la València del Renaixement on anunciava, ja des de les pàgines preliminars, que hi ha dos fenòmens importants en el pas de l'edat mitjana al Renaixement: la introducció de la impremta i la substitució del català pel castellà com a principal llengua literària (en el mateix sentit es poden veure, per exemple, els treballs de Cahner de 1980 i Horner de 1988). Incideix en aspectes que Fuster havia indicat, com la diferència entre llibre de gran format, més car, que s'imprimia de tant en tant, mentre que per a poder sobreviure, els impressors produïen contínuament plec solts, butlles, llibres de dimensions més reduïdes.

En la seua anàlisi Berger indica que entre 1510 i 1544 el castellà supera clarament el llatí i el català, i representa més del 50% dels títols publicats a partir de 1521. Açò es pot interpretar com una reestructuració dels circuits comercials, però també podria ser conseqüència d'una demanda del públic. Si afegim que, a més, a les llibreries valencianes hi havien aparegut llibres impresos a Castella, tot plegat pot indicar la possible pèrdua de públic lector en català. Pel que fa als temes, la literatura profana hi és pràcticament absent abans de 1506, i ocupa un lloc important a partir de 1510. I diu: «El vigoroso desarrollo de la literatura profana y la invasión del castellano se encuentran, pues, estrechamente ligados a la historia de la imprenta local» (p. 198); «Pero como el hecho más determinante desde un punto de vista literario sigue siendo

indiscutiblement la postración del valenciano, barrido por el castellano...» (p. 307); «El papel de la imprenta en el retroceso del valenciano parece difícilmente refutable» (p. 332). Així, encara que el 1561 Onofre Almudèver reclama un lloc per a la llengua en la introducció a la seua edició de l'*Espill*, no té seguidors, i ell mateix capitula i escriu un llibre en castellà (pp. 332-333).

A partir de l'estudi de nombrosos inventaris es dedueix que els nobles no augmenten les seues biblioteques, però sí que ho fan el clergat i moltes classes liberals, com els notaris, i la burgesia que comença a tenir un cert poder adquisitiu. Aquesta variació del públic lector, també assenyalada per Fuster, pot haver generat canvis en els gustos literaris. Es tracta sobretot de llibres per a professionals, per a l'estament religiós i, en alguns casos, d'obres literàries. La literatura, en efecte, no està molt present en la impremta ja que representa un percentatge petit del que s'imprimia.

Posteriorment, Ferrando i Escartí (1992) han analitzat la relació entre la fixació de la llengua, la literatura i la impremta. Com a conseqüència de les correccions i dels preparatius previs a l'edició es fixen unes pautes ortogràfiques i uns criteris morfològics i de modernització del lèxic; s'incorporen paraules i variants de la parla local, s'adopten neologismes i cultismes, etc. Tot i això, reconeixen a partir de 1500 l'absència d'obres originals en català d'una certa importància.

En un altre article Ferrando (1999) fa veure que durant el segle XVI els primers editors van tenir uns referents lingüístics cultes que van assegurar un model escrit relativament unitari. Professors universitaris, juristes, notaris, eclesiàstics i funcionaris de la Cancelleria Reial impulsaven un determinat tipus d'obres; clàssics grecs i llatins, gramàtiques, vocabularis, etc., obres que influeixen en les noves pautes gràfiques, gramaticals i lèxiques. Ara bé, si és cert que en els primers temps de la impremta, sense un grup d'escriptors cultes, van ser els notaris, els professors universitaris, etc., els qui van modernitzar la llengua, no es va assolir l'esperit unitari que hagués estat necessari. Després del declivi literari del 1500, la continuïtat de l'activitat editorial en català (abecedaris, catecismes, llibres de pietat, rituals, edicions dels clàssics, goigs, versos satírics, cançons populars, etc.) va garantir, almenys, una certa consciència i unitat lingüística i uns models cultes de llengua sense els quals no es podria explicar la Renaixença.

Sembla evident que en l'àmbit literari es produeix una davallada clara durant el segle XVI,³ que hi ha uns nous models literaris procedents d'Itàlia i de Castella. D'altra banda, en alguns terrenys la literatura catalana de l'edat moderna encara està explorant-se i ens calen més dades. En el cas de la poesia culta, Valsalobre (2005) ha constatat que a final del segle, a València i a Barcelona, s'escriu en castellà, que els poetes catalans més interessants, Serafi i Pujol, són bilingües i les seues propostes literàries no tenen continuïtat. Sense escriptors i sense mecenatge, el públic va desapareixent i caldrà esperar al XVII per a l'inici d'una recuperació. Seran nombrosos els casos de «trànsfuges idiomàtics» autors que, com diu Eulàlia Miralles (2006) es van trobar amb la necessitat de canviar la llengua materna (el català) o la de cultura (el llatí) per una altra (el castellà) d'acord amb unes necessitats polítiques i de mercat.

Encara que va haver-hi una certa continuïtat en la producció escrita en català, de manera que va poder donar lloc a la Renaixença (Ferrando 1999; Valsalobre 2005), és innegable l'evidència del descens en la producció literària i de la presència reduïda de la literatura en les premses del segle XVI. El tema és tractat novament per Manuel Peña (1996), qui analitza la impremta a Barcelona i que igualment dedica un apartat a la relació entre la llengua i la literatura. Seguint idees de Jordi Rubió afirma (p. 262) que

No puede negarse la decadencia de la literatura en lengua catalana durante los reinados de Carlos V y Felipe II. Pero esta caída, no se constata en todas las manifestaciones de la vida del espíritu ni se podría explicar por una baja del tono en el terreno económico o en el general de la cultura. Las tierras catalanas de la corona mantienen sus instituciones particulares y forman parte de una gran monarquía.

Així doncs, seguint també Jordi Rubió, afirma que «no existió una decadència cultural catalana, la producció editorial barcelonesa i la posició de llibres en biblioteques privades apoyan esta constatación» (p. 263). Recull paraules de Marfany: «en el segle XVI l'adopció del castellà com a llengua de cultura per a amplis sectors de la població no representava necessàriament una pèrdua de la consciència nacional que, d'altra banda, no tenia cap de les implicacions sociopolítiques que comporta actualment» (p. 258), i d'Elliot: «la llengua 'no era l'aspecte organitzatiu d'identitat col·lectiva que

3. Sobre la crisi de la literatura en l'edat moderna, vegeu el volum II de la *Història de la Literatura Catalana* de Rubió (1985), o el resum de Ferrando (1983). Ara la bibliografia sobre el tema és ja molt extensa. Citarem com a mostra els treballs de Horner (1988), Rossich (1989, 1990), o Valsalobre (2005). En el mateix volum de Rubió es pot veure una aproximació a la literatura catalana del XVI.

després esdevingué'. Para el historiador inglés, los elementos centrales y organizativos eran el derecho, el 'costum' y el privilegio, reforzados por la conciencia de un pasado colectivo» (p. 257). Sobre aquestes premisses revisa totes les causes possibles del que ell anomena «colapso literario del catalán del siglo xvi» (p. 297):

Ni la entronización de los Trastámara, ni la Inquisición, ni las reformas religiosas, ni la ausencia de la corte, ni la barrera ideológica entre lengua lemosina y lengua moderna, ni la desconfianza en la capacidad literaria, ni el factor mercado, etc., sirven por sí solas como causas explicativas. Es obvio. Entre otras razones, porque, como dijo Rubió, no existió 'decadencia' cultural, tan sólo, y no se puede subestimar, un colapso del catalán como lengua literaria [...] La diglosia en la lengua literaria, escrita y leída, afectó a lo que se denomina 'alta literatura'; los pliegos con romances, oraciones o coblas, los manuales de uso común y cotidiano, etc., fueron impresos y consumidos mayoritariamente en catalán.

Finalment, indica que la impremta, tal i com havien dit també Fuster i Berger, contribueix al col·lapse de la literatura en català perquè l'interès crematístic de llibreters i impressors era de vendre i de tenir lectors i el mercat castellà era més gran (p. 298):⁴

En resumen, la cultura italiana, su lengua y su literatura, estuvo muy presente en el ambiente lector barcelonés en las primeras décadas del xvi, e influyó por su cantidad y calidad tanto como la castellana en la pérdida de confianza en el catalán como lengua literaria. El incremento de las lecturas en castellano vino precedido por un descenso de la producción literaria y editorial de 'grandes' obras en catalán. El nuevo cultivo del castellano en Barcelona, cuyo terreno ya había sido abonado por el italiano, venía propiciado por la política imperial y castellanocéntrica de la monarquía Hispánica, que había propiciado la ausencia de la corte y la progresiva presencia de autoridades castellanas en la ciudad. En el último tercio del siglo xvi, el nuevo paisaje lingüístico contó con un fundamental soporte: el interés crematístico de impresores y librerías, que acabó por profundizar la brecha abierta en el colapso de la literatura en catalán.

Alguns estudis recents han analitzat la producció literària en entorns concrets, com ara el de Valsalobre (2003) sobre la producció al voltant de la cort dels comtes d'Oliva, que remarca la funció de mecenatge cultural que aquesta i d'altres corts cinc-centistes lideraven i com la llengua pròpia és programàticament desterrada d'aquests cercles literaris cortesans i italianitzants. Valsalobre arriba a aquestes conclusions tot analitzant la divulgació que es fa des de la cort dels comtes d'Oliva de l'obra d'Aristòtil en castellà; a més a més, la divulgació per part d'alguns poetes relacionats amb

4. En aquest sentit, i sobre la influència italiana, vegeu també Duran (1991).

aquesta cort de les traduccions d'Ariosto i de Boiardo van dirigides, igualment, a fer propaganda al llinatge dels Centelles.

Per la seua banda, Enric Querol ha estudiat les relacions personals entre molts personatges de Tortosa en l'edat moderna, concretament en els segles XVI i XVII, les institucions amb les quals estaven vinculats, les relacions que mantenien amb altres ciutats de la Corona d'Aragó, i conclou, entre d'altres aspectes, que el català hi és marginat de l'àmbit literari prestigiós, i quedava reduït a uns altres àmbits.

És ben cert que, en alguns sentits, la relació de la impremta amb la llengua catalana pot contenir elements positius, com ara el de la fixació de la llengua. Tanmateix, sembla ser que en l'àmbit literari, tot i el fecund ambient cultural de València i Barcelona, la impremta va contribuir a un progressiu abandó de la literatura en català la qual, a causa també d'alguns altres factors externs, presenta en el segle XVI una clara davallada. Amb la clara percepció que s'extrau dels estudis que hem revisat mirarem de puntualitzar alguns aspectes de la producció impresa d'aquesta època i, en especial, de la producció literària.

3. UN PANORAMA D'INVESTIGACIÓ QUE CANVIA

Si la invenció de tipus mòbils ha estat associada sovint amb el progrés i amb l'inici de la modernitat (Eisenstein 1979), aquest fet ha ocupat un lloc clarament més ambigu en les anàlisis d'historiadors i especialistes en literatura fascinats per la rica cultura de València i de Catalunya. Malgrat la importància fonamental concedida al llibre en la transformació tant del català literari com del català oral, hi ha hagut pocs intents d'explorar els contorns precisos i la natura d'aquest canvi explotant el recurs dels registres⁵ bibliogràfics. Aquest article vol començar a omplir aquest buit duent a terme una visió global del desenvolupament de les publicacions en llengua catalana en termes tant quantitius com qualitius abans de 1601. Es procurarà també con-

5. No hi ha hagut cap visió de conjunt completa de les obres publicades en català durant el segle XVI des de l'aparició d'Aguiló (1923). La de Bosch Cantallops (1988) és una bibliografia útil sobre la producció de les premses de València, mentre que una aproximació més limitada també s'ha emprès sobre les publicacions a Barcelona (vegeu Millares Carlo 1981:9-120 i 1982:4951-6444). També hi ha hagut alguns estudis molt importants de la cultura impresa a la ciutat; destaca l'obra de Manuel Peña Díaz (1996), qui ha estudiat sistemàticament els inventaris *post mortem*, un recurs molt poc explotat.

textualitzar la producció catalana en l'àmbit peninsular i en relació amb altres àrees d'Europa, especialment Portugal i Escòcia.

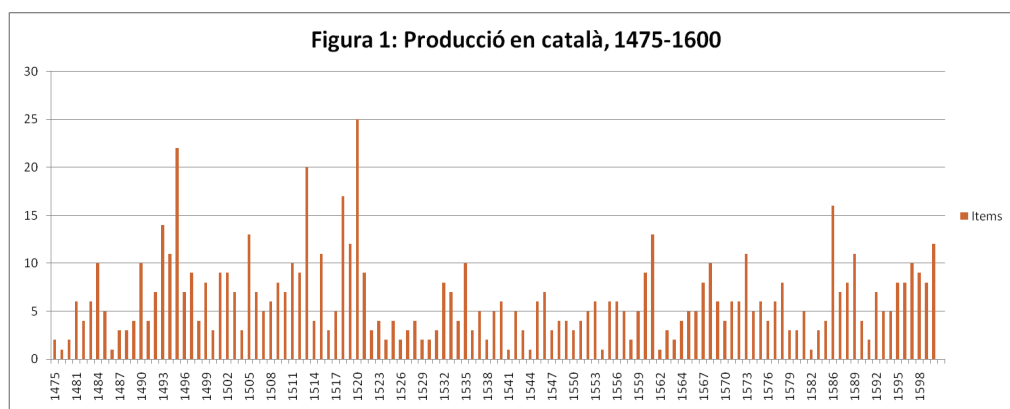
Una aproximació d'aquestes característiques és possible gràcies a la publicació el 2010 de l'*Iberian Books (IB)* (Wilkinson 2010) un recurs que transformarà la nostra comprensió del món del llibre en la península Ibèrica. *Iberian Books* és el producte d'una investigació de tres anys duta a terme des del Centre for the History of the Media en l'University College Dublin. Ofereix un catàleg d'uns 19.800 ítems bibliogràfics, amb referència a més de 104.000 testimonis conservats en 1.320 biblioteques de tot el món. Representa el primer intent modern de produir una relació completa de tots els llibres publicats en castellà, català o portugués en la Península o en qualsevol altre lloc durant la primera gran època del llibre imprès, 1472-1600. Abans de comptar amb l'*IB*, els especialistes havien de treballar amb un panorama molt fragmentari de les publicacions peninsulars, explotant catàlegs separats de col·leccions particulars, de llocs de publicació o de cases d'impressió. A més dels problemes obvis per a l'obtenció de simples llistats de totes les obres d'un autor donat, l'absència d'un catàleg de títols breus també implica dificultats fonamentals per a visualitzar el panorama general de la publicació en la península Ibèrica. Fins a l'aparició d'*IB* era molt difícil fer una estimació fiable de la quantitat total de llibres produïda en aquest període, ni tampoc tenir una comprensió global de com evolucionava la complexa indústria de la impressió en els segles xv i xvi.

El valor potencial de l'*IB* es manifesta quan contrastem els registres que conté amb els d'uns altres recursos. Llista al voltant de 812 entrades en català, aproximadament el doble de les que contenia Aguiló;⁶ al voltant d'un 30% més de registres (en totes les llengües) que el treball de Bosch Cantallops (1988)⁷ i un 38% més dels que actualment

6. Aguiló (1923) registrava uns 440 ítems per al període que ens ocupa.

7. Bosch Cantallops llista 1166 ítems durant el segle xvi; l'*IB* n'enregistra 1607. Un aspecte essencial a considerar és el de la supervivència de les obres en català, encara que difícil si no impossible de quantificar. És probable que la proporció de textos en llatí i en castellà que hagen sobreviscut siga més alta que la de les obres en català. Per exemple, un 66% dels ítems en castellà publicats abans de 1601 tenen almenys una còpia que sobreviu fora d'Espanya. En les obres catalanes, aquesta xifra baixa a un 44%. És probable que els textos catalans no circulassen tan internacionalment com els textos en castellà, o que no hagen estat tan àmpliament buscats després per les col·leccions des del segle xvi. Per a un sentit de la importància dels índexs de supervivència i pèrdua, per bé que en un altre camp de la impressió, vegeu Wilkinson (2009: 188-205).

estan disponibles sobre les publicacions a Barcelona.⁸ Explotant la informació que conté l'*IB* podem començar a determinar —amb més detall i amb més confiança del que ha estat possible fins ara— les tendències seguides en les publicacions en català durant aquests segles.

4. PATRONS DE PRODUCCIÓ

Si ens fixem en primer lloc en els patrons generals de producció, l'*IB* registra al voltant de 812 textos publicats en català abans de 1601. En diversos moments al llarg dels segles XV i XVI uns pocs llibres impresos emergien de centres d'impressió com Càller, Girona, Huete, Lleida, Logroño, Madrid, Montserrat, Nàpols, Palma de Mallorca, Perpinyà, Saragossa, Sevilla, Tarragona, Toledo, Torí, Tortosa, Valladolid, Valldemosa i Venècia. Ara bé, els productors més significatius de material en llengua catalana eren Barcelona i València. Juntes, aquestes dues ciutats publicaven entre el 82% i el 90% del total de la producció en català.⁹

8. Usant els inventaris de Millares Carlo, Javier Burgos va poder identificar 817 ítems produïts entre 1510 i 1600. García Cárcel (1989) analitza aquesta informació. L'*IB* recull 1131 ítems per als mateixos anys.

9. Hi ha 65 entrades sense lloc de publicació identificat que no s'han sotmès encara a anàlisi tipogràfica per determinar-ne l'origen. No hem analitzat ací la producció en altres zones de la corona d'Aragó diferents de València o Barcelona; el percentatge de producció en estos centres és molt reduït com diem més amunt.

El total de publicacions de la península Ibèrica augmenta un 36% en el període 1510-1520. Els nivells de producció romanen estables durant dues dècades, fins a la de 1540. Un segon augment d'un 37% es produirà entre les dècades de 1540 i 1550. Els nivells de producció es mantenen estables fins a la de 1570. Hi ha un augment d'un 20% entre les dècades de 1570 i 1580, amb un nou augment del 23% entre les de 1580 i 1590 (Wilkinson 2010). En canvi, quan considerem específicament les publicacions en català, emergeix un patró diferent. La figura 1 ofereix una visió de conjunt cronològica de la producció en català des de 1475 a 1600. D'aquest gràfic es dedueix fàcilment que hi ha dos períodes clars: 1475-1521 i 1522-1600. Pràcticament des del mateix moment de l'arribada de la impremta a la Península es publicaven textos en català. Però mentre que la producció augmentava en les dècades de 1480 i 1490, descendia al voltant d'un 27% durant la de 1500. En la dècada de 1510 es recuperava als nivells de 1490. I es veu amb claredat que el punt crític en la publicació en català es produeix el 1522, quan la producció experimenta una brusca disminució, i roman estable durant la resta del segle amb només alguns augments moderats, especialment en la dècada de 1590.

Aquest patró de producció no pot explicar-se per l'evolució demogràfica de la zona. La població catalanoparlant residia sobretot al Principat de Catalunya i al Regne de València, amb alguns nuclis més reduïts al voltant d'aquestes àrees, i a les Illes. El Regne de València experimenta la mateixa explosió demogràfica d'altres àrees d'Espanya, amb 273.000 habitants entre 1565-1572, que passen a 360.000 el 1591 (Nadal & Giralt 1953: 239-284). Si l'estimació és correcta, això representa un increment del 32% en quaranta anys, amb un augment global aproximat d'un 41% a Espanya durant aquest segle. El Principat sembla haver presenciat un augment de població més modest, al voltant d'un 22% o 23% (Nadal & Giralt 1953: 239-284). El 1553 tenia una població aproximada de 326.970 habitants, que passa a 400.000 al final del segle. El creixement demogràfic de Catalunya en el segle xvi té dos problemes. En primer lloc, especialment durant les tres darreres dècades, els immigrants procedents de França constituïen sorprenentment un quint de la població, la qual procedia en gran part de les capes socials més pobres. En segon lloc, a Barcelona, la ciutat més important de la zona, s'experimenta un creixement de la població que passa de 30.000 habitants a principis de segle a 46.000 el 1552. Ara bé, la població es redueix a 40.000 al final del segle (Philips 1987: 99-117) com a conseqüència de les pestes (Smith 1936)¹⁰ i d'una

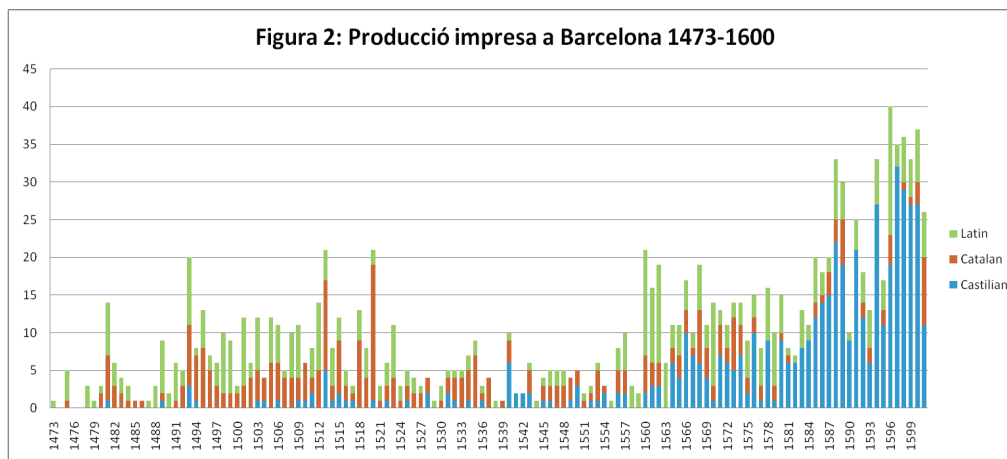
10. Hi va haver pestes en 1519-1520, 1530-1531, 1580 i 1589.

reconfiguració del panorama econòmic pel canvi de les rutes comercials des de la Mediterrània a l'Atlàntic. Així doncs, la publicació en català va evolucionar de manera diferent a com ho feia a la resta d'Espanya, però això no es pot atribuir a cap particularitat en l'evolució demogràfica de Catalunya o de València. L'evidència demogràfica mostra un mercat en expansió al Regne de València, tal com també passava a la resta d'Espanya. Tanmateix, a Catalunya la situació és diferent perquè, d'una banda, la població creix més modestament i, de l'altra, hi ha comunitats emigrants molt significatives, especialment cap al final de segle; sembla, doncs, que les oportunitats per als editors en aquesta zona eren més limitades que a València.

5. LA PRODUCCIÓ A BARCELONA I A VALÈNCIA: UN EXAMEN MÉS DETALLAT

Els factors de la disminució de l'ús del català com a llengua literària es poden entendre amb més precisió si fem una anàlisi de la producció a Barcelona i a València respectivament, que iniciarem amb alguns comentaris previs sobre l'estructura mateixa de la indústria de la impremta. Com s'esdevé a Alemanya i a Itàlia, però a diferència d'Anglaterra o de França, la publicació a Espanya depenia de molts centres individuals de producció. Mentre que Sevilla era el centre més significatiu d'impressió fins als primers anys de la dècada de 1550, Salamanca ho va ser fins a la dels 1580 i Madrid fins al final del segle; no hi havia, doncs, cap centre dominant. El catàleg d'entrades bibliogràfiques de l'*IB* mostra una certa estabilitat a Espanya pel que fa al tipus de llibres impresos durant el segle XVI; cal fer veure que algunes obres, com les literàries o les religioses, es produeixen, proporcionalment, en el mateix volum al començament i al final del segle. Cal remarcar que aquesta estabilitat en la producció nacional i en el consum es mantenia a pesar de les enormes transformacions que es produïen en els centres d'impressió individuals. Mentre que Madrid o Salamanca començaven a especialitzar-se en certes classes de literatura, uns altres centres modificaven la seua producció per a adaptar-se a la demanda. Així, doncs, l'estructura de la indústria d'impressió a la península Ibèrica, basada en diversos centres de producció, promovia una adaptabilitat extraordinària, en termes de prospecció del mercat, als patrons peninsulars del consum.

Tanmateix, per a l'edició en català hi havia només dos centres significatius de producció, València i Barcelona. Una menor quantitat de centres productors comportava una capacitat menor de resposta, és a dir, la fragilitat implícita en la dependència d'un nombre reduït de centres de producció era un factor que contribuïa a la disminució de l'edició en català. Un examen de la producció en català a Barcelona i a València pot revelar algunes dades noves i ens pot ajudar a entendre millor alguns dels factors implicats, però poden sorgir, així mateix, preguntes importants.

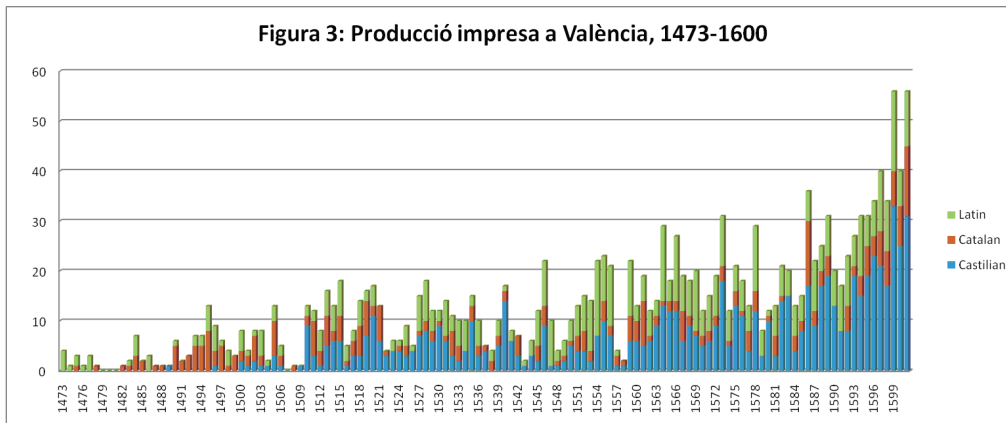
5.1 BARCELONA

Mentre que en la figura 1 s'observa un descens global de les publicacions en català durant la primera dècada del XVI, Barcelona (figura 2) segueix un patró diferent: la producció, estable en les dècades de 1490 i 1500, augmenta en la de 1510 al voltant d'un 29%. A Barcelona l'esfondrament de la producció en català s'esdevé el 1521, un moment catastròfic en general per a la impremta en la ciutat. I, segons es desprén de la figura 2, aquest esfondrament va durar des de 1521 a 1560. Les raons d'aquest col·lapse, l'abast del qual no ha estat remarcat fins ara pels especialistes, són difícils d'esbrinar. A pesar de les epidèmies de pesta de 1520 i 1530, la població de la ciutat s'expandia ràpidament. L'alta producció en la dècada prèvia en podria ser una explicació possible, però sembla improbable. D'altra banda, el nombre de llibreters, que apareixen en els

registres notariais de la ciutat, no revela signes d'afebliment durant aquest període de crisi (Peña Díaz 1996: 113). A la ciutat hi havia només uns pocs impressors en actiu, però els qui hi treballaven durant la dècada de 1510 també ho feien durant la de 1520, especialment Carles Amorós i Joan Rosembach. Una explicació possible per a aquesta crisi podria estar relacionada amb les inversions de capital; molts editors en aquest període tenien carteres diverses d'interessos, i un mal negoci en una àrea podia tenir un impacte seriós en qualsevol altra.

És innegable i ben evident que l'esfondrament general en la indústria de la impremta entre 1521 i 1560 va afectar la producció en general, però no hi ha el menor indici que pugui suggerir que la crisi de la dècada de 1520 a Barcelona estiga relacionada amb algun canvi específic en l'interès pels textos en català. De fet, la producció en català representava almenys un 43% del total de publicacions a Barcelona durant aquestes quatre dècades. Ara bé, quan retorna l'impuls a la ciutat durant la dècada de 1560, el castellà reemplaça el català com a llengua autòctona dominant en les edicions. Si això era degut a la revitalització i a la renovació de les universitats al voltant de 1559 (Fernández Luzón 2005) o a la percepció que el castellà oferia oportunitats de mercat més àmplies, és difícil de determinar. El que és evident és que, segons les dades que ens han arribat, la producció en català roman estable en termes numèrics fins a final de segle, però declina significativament en relació amb el total de la producció; només es publica en català un 12% de la producció entre 1560 i 1600, un percentatge desolador si el comparem amb la primera part del segle.¹¹

11. Com ja hem dit en altre lloc, és possible que no ens hagen arribat notícies d'edicions perdudes, no podem saber quantes; hem de treballar, per tant, amb les dades que han arribat fins als nostres dies.

5.2 VALÈNCIA

La situació a València era diferent a la de Barcelona. Molt prompte en la seua història, al voltant de 1500, València va comprendre el mercat local i nacional que tenien les obres en castellà. De fet, mentre que la publicació en llatí roman estable, la dècada de 1500 presenta una disminució en la producció catalana comparada amb la de 1490. Durant la de 1510, com que els nivells de producció augmenten, el nombre d'obres en català es recupera fins als nivells de la dècada de 1490, però la proporció global d'obres en català minva en relació amb la producció total. Aquesta dècada representa el moment en què ixen de les premses valencianes més obres en castellà que en català.

La dècada de 1510 representa un punt d'inflexió a València, però encara podríem haver esperat que la producció en català a la ciutat hagués augmentat en els primers anys de la de 1520, donada la crisi general de la impremta a Barcelona al voltant de 1521 i assumint, per tant, la producció que aquesta ciutat no cobria. Això no solament no ocorre sinó que les publicacions en català a València minven ràpidament des de 1522: així, mentre que els nivells de producció globals baixen un 15% i romanen estancats fins a la dècada de 1550, només es publiquen 18 llibres en català durant la de 1520, quan en la dècada prèvia n'eren 42, cosa que indica un descens d'un 58%. Durant el que queda

del segle encara es publica en català a la ciutat, però es tracta d'aproximadament el 15% de la producció total, en contrast amb el 48% constatat entre 1485 i 1510.

Els anys 1521 i 1522 es poden considerar com un moment de crisi generalitzada per a la publicació en català, però les raons de la crisi eren molt diferents a València i a Barcelona. En la dècada de 1520 a València s'accelera la tendència cap a la producció en castellà, que ja hi era ben present. Aquesta acceleració va ser conseqüència de l'impacte de la guerra de les Germanies (1519-1523). I també va ser de particular importància l'arribada, el 1523, de la virreina Germana de Foix (1488-1538), qui va transferir la seua cort a la ciutat de València, cosa que transformava la cultura de la ciutat i ajudava a crear la percepció d'una valoració més gran del castellà sobre el català. La noblesa, desitjosa de complaure i de distanciar-se de la rebel·lió, començava a parlar i a llegir en castellà (García Cárcel 1981: 103). Malgrat que l'erosió de la llengua catalana no devia formar part de cap política formalitzada de castellanització, és evident que les pressions comercials i culturals de base van reforçar accions més explícites en aquest sentit durant la dècada de 1520 (Casey 1979: 247).

6. HÀBITS DE LECTURA

Després d'establir el nivell de producció catalana durant els segles XV i XVI, dirigim ara la nostra atenció al tipus d'obres impreses. Hem classificat les entrades en català en l'*IB* segons uns paràmetres bastant generals per tal de poder identificar tendències en hàbits de lectura durant aquest període. Els resultats d'aquest procés es poden trobar en la taula 1. A la columna de textos religiosos hem considerat les butlles i les indulgències, missals, obres de doctrina cristiana, tractats de confessió, de contemplació, com també vides de sants, obres d'autors com ara Francesc Eiximenis o Ramon Llull, traduccions d'autors com Tomàs de Kempis, etc. En la columna de textos literaris hem considerat tots els que apareixen o són susceptibles d'aparèixer en les històries de la literatura, i en la dels jurídics s'inclouen pragmàtiques, furs i privilegis, sentències reials, llibres sobre consolat de mar, impostos, lleis i ordenances, etc. Els textos religiosos minven progressivament en relació amb la producció total; d'un 53% de la producció en català entre 1475 i 1500 passen a un 19% durant les dues darreres dècades del XVI. Els textos literaris, incloent-hi plecs solts, romanen bastant estables durant el segle fins al voltant de 1576, quan minven significativament. Sorprenentment,

no hi ha en el catàleg registres d'obres literàries publicades en català entre 1576 i 1586 —possiblement perquè, en aquest moment, hi havia hagut un gir cap a la producció de materials més peridors que, per la seua natura, són més propensos a la pèrdua i poden no haver sobreviscut. Durant les dues darreres dècades del xvi, la producció literària queia al voltant d'un 5% de la producció total. En contrast, la jurisprudència guanyava terreny significativament, i si entre 1475-1500 representava només un 15% de la producció, augmentà notablement durant el xvi i entre 1581-1600 representava un 63% de totes les obres en català.

Data	Textos religiosos. Nombre i % del total	Textos literaris	Jurisprudència	Nombre total de textos coneguts publicats en català
1475-1500	78 (53%)	19 (13%)	22 (15%)	146
1501-1520	97 (50%)	17 (9%)	50 (26%)	193
1521-1540	38 (44%)	12 (14%)	27 (31%)	87
1541-1560	18 (22%)	13 (16%)	38 (46%)	83
1561-1580	25 (21%)	21 (18%)	54 (46%)	117
1581-1600	25 (19%)	7 (5%)	82 (63%)	130

Taula 1: Hàbits de lectura en català, 1475-1600. Hi ha 56 textos sense data

7. UNA NOVA REFLEXIÓ SOBRE LA LITERATURA CATALANA ENTRE EL XV I EL XVI

Abans d'iniciar una nova reflexió sobre la literatura catalana en el temps de la impremta amb les dades que aporta l'*IB*, cal precisar alguns aspectes de la relació entre la impremta i la literatura. En primer lloc, el canvi de la difusió de la lletra escrita des del manuscrit a l'imprès no implica la desaparició de la llarga tradició de la cultura manuscrita; més aviat al contrari, el manuscrit continua tenint durant molt temps un prestigi que en molts casos no s'atorgava als textos impresos. Un altre aspecte a tenir en compte és que la impremta, com ja s'ha indicat, es mou seguint uns interessos comercials, de manera que l'anàlisi de la producció impresa s'ha de fer tenint en compte aquestes condicions contextuais, i no pot conduir a conclusions absolutes. En tercer lloc, cal recordar que els catàlegs registren entrades de textos que actualment no

es conserven en cap còpia coneguda, però, a més, devia haver-hi edicions que ni tan sols han arribat als catàlegs i que, per tant, ens són avui desconegudes. Dit tot açò, i tenint en compte que la literatura constitueix solament una part dels interessos de la indústria editorial, revisarem el llistat de textos literaris extrets de l'*IB*.

En l'*IB* hi ha un apartat en el qual es fa una classificació de les obres per temes. Aquesta classificació ens permet observar immediatament que les de tema religiós i jurídic, com s'ha indicat més amunt, són les més abundants. Tot i que, com també es pot deduir d'una primera anàlisi del catàleg, la producció en català no experimenta en absolut l'important augment que es dona en la producció en castellà sobretot a partir de la segona meitat del XVI, i que roman estancada fins a final de segle en uns índexs de producció que no varien en excés,¹² també resulta evident des d'un primer moment la varietat d'interessos que cobreix la impremta en aquest període. Així, a més dels textos jurídics, trobem obres destinades a l'ensenyament universitari, com gramàtiques, aritmètiques, obres de filosofia etc., i també textos mèdics, d'astronomia, de cuina, de munteria, etc.

Si ens fixem en els literaris, en algunes ocasions resulta difícil la distinció entre L (literatura), R (religió) i N (Noves) perquè algunes entrades es poden classificar segons els tres components, com per exemple en les *noves*; i així per exemple les notícies sobre la batalla de Lepanto semblen ser clarament notícies, però la *Breu descripció dels mestres de València* de Guerau de Montmajor, a més de ser una notícia té un clar interès literari. D'altra banda, cal tenir en compte que en algunes obres hi ha també més d'una llengua, com ara el *Cancionero General*, o la primera edició de les poesies d'Ausiàs March.

Sobre les obres que actualment convenim a considerar com a literàries, podem indicar que: entre 1481 i 1500, època que podem qualificar encara de plenitud de la literatura catalana, apareixen diversos textos relacionats amb la matèria cavalleresca: així, les edicions del *Tirant lo Blanc* (1490, 1497), les de *Paris e Viana* (1495, 1497, 1499) la *Tragèdia de Lançalot* (1498, 1499), la traducció *Història de Alexandre* (1481),¹³ i el tractat *Lo cavaller* (1493). Així mateix, arriba a la impremta la literatura que s'ha denominat satírica: *Lo procés de les olives* i *Lo somni de Joan Joan* (1497), la *Moral consideració contra les persuassions, vicis y forces de amor* (1496), i el *Llibre de Fra Bernat* (1482). Com

12. Les crisis cícliques han estat analitzades per Berger (1987) i ací per Wilkinson.

13. Traducció d'un text italià sobre la vida d'Alexandre el Gran.

també les traduccions a partir del castellà de la *Visió delectable* (1484) i de la novel·la sentimental *Cárcel de Amor* (1493). Aquesta última, traducció de Vallmanya, inclou ja il·lustracions i pot ser el primer llibre il·lustrat de la impremta catalana. Així, a més de la narrativa cavalleresca, gènere d'una gran acceptació, i dels textos de caràcter realista i satíric que durant el segle XVI han anat interessant el públic lector, podem observar un interès per les versions al català de textos castellans i italians, alguns dels quals representen gèneres que també tindran èxit en el segle següent. Altres traduccions d'aquests primers moments de la impremta són, el *Regiment de prínceps* (1480) d'Egidi Colonna, poesies d'Antoní de Florència i textos de Boeci i d'Ovidi.

Des de 1500 a 1550 es produeix una continuïtat relativa en aquestes tendències ja que podem observar que es reediten algunes obres i que els temes literaris són en alguns casos continuació dels anteriors. Així i tot, de tema cavalleresc només trobem una reedició del tractat *Lo cavaller* (1532). D'altra banda, s'edita l'*Espill* (1531), i es reediten *Lo procés de les olives* i *Lo somni de Joan Joan* (1532), i podem trobar nombroses cobles de to semblant, com per exemple les *Cobles d'engans de les dones contra los homes* (1513). En un altre sentit, cal remarcar que es produeixen obres que devien implicar una despesa important i que així i tot s'emprenen, com són *Els dotze treballs d'Hèrcules* (1514), d'Enric de Villena, i l'edició del *Blanquerna* (1521) de Ramon Llull. La lírica està representada amb tres edicions de les poesies d'Ausiàs March (1539, 1543, 1545), que perpetuen la fama de què ja gaudia el poeta en temps anteriors. No podem oblidar obres que van tenir un gran èxit com per exemple la *Disputa de l'ase* (1509) d'Anselm Turmeda, malgrat que actualment no en queden exemplars catalans, però que coneixem per una traducció al francès. No hem d'oblidar tampoc les nombroses cobles que parlen de noves o de lloances a sants, com per exemple el *Cançonet del roser* (1549). I, a més, el *Testament* (1517) d'en Bernat Serradell, i l'aparició de composicions en català en el *Cancionero General* en l'edició de 1514 i en altres després.

A partir de 1550 la temàtica cavalleresca només està representada amb una traducció, el *Partinobles* (1588).¹⁴ Ausiàs March encara s'edita (1555, 1560), com també les poesies de Pere Serafi (1565) i de Joan Pujol (1573). L'*Espill*, *Lo procés de les olives* i *Lo somni de Joan Joan* encara tenen una altra reedició (1561) i, a més, apareixen obres noves de caràcter satíric i burlesc, com per exemple *Les estillades y amoroses lletres trameses*

14. Traducció d'una obra francesa a partir d'una versió en castellà, que podia tenir alguna edició anterior, dels primers anys del segle XVI (Partinobles 2010)

per *Barthomeu Sirlot a la sua senyora* (1598). A més, s'editen obres d'altres autors del XVI com per exemple la *Disputa de viudes i donzelles* (1561), de Martí Pineda, Valentí i Siurana, els poemes catalans de Joan de Timoneda i moltes cobles de temes no solament religiosos, sinó populars, com les *Cobles dels folgasans e jugadors* (1568), o les *Cobles sobre del dansar y ballar* (1576), etc. Encara es poden trobar traduccions de textos clàssics com ara Ovidi, Isop, o Boeci, o francesos, com l'esmentada del *Partinobles*.

Si bé és cert que en el XVI no hi ha una presència abundant de grans autors com en el segle anterior, ni tampoc un augment significatiu de la qualitat o de la quantitat de la producció literària, sembla oportú remarcar que es pot parlar d'una certa continuïtat en la producció literària des del segle XV, en una evolució que, si per diverses raons no va poder ser tan espectacular com ho seria en castellà, així i tot manté unes constants en el volum de producció i en els gèneres publicats; i hem d'insistir que es mantenen unes certes constants, que ens permetran parlar d'una producció literària ininterrompuda, que continuarà fins a l'època de la Renaixença. Així, tant les obres de tipus cavalleresc, com les considerades de temàtica satírica i burlesca o la poesia lírica tenen una continuïtat al llarg de tot el segle XVI, s'editen obres que impliquen despeses importants i també es produeixen traduccions al català.

Si ens acostem a altres àmbits més o menys relacionats amb el literari, podem, així mateix, extraure'n algunes conclusions. Ens detindrem en primer lloc en els textos religiosos, molts dels quals tenen clarament valor literari. Jordi Rubió (1985: 8) dedica en la seua *Història de la Literatura Catalana* un capítol al desenvolupament de la literatura religiosa de cada un dels segles de la Decadència (edat moderna). Del XVI diu:

La literatura religiosa perd no solament aquella valentia i aquella originalitat amb què es va afirmar amb Ramon Llull i Arnau de Vilanova, sinó també l'abundància enciclopèdica d'Eiximenis, l'ambició mística de Canals i la pompa retòrica que volgueren donar-li Corella i els seus contemporanis. En el segle XVI la literatura religiosa manca pròpiament del valor literari i les obres que la bibliografia registra en català no passen d'ésser llibres de devoció, o tractats didàctics destinats a la cura d'ànimes.

Segons el mateix Rubió, en el segle XVII es publiquen nombroses obres de caràcter religiós i ascètic, que no tenen interès literari, i durant el segle XVIII «l'idioma català queda completament al marge de l'obsessió pels grans problemes de la consciència religiosa tan característics del pensament espanyol de l'època. Molt pensament de l'època s'expressa en castellà» (1985: 46) i les mostres d'aquest tipus de literatura seran cançonetes devotes, catecismes, traduccions, etc.

Si ens fixem ara en les publicacions de tema religiós dels segles xv i xvi, observem que des dels primers temps de la impremta fins el 1550 hi ha una sèrie d'obres que es repeteixen, moltes d'elles pròpies dels estudis de teologia i necessàries per a la predicació o l'ensenyament; parts o comentaris de llibres bíblics, obres per a confessar, per a ben morir, etc., i moltes butlles; així mateix, trobarem editades obres d'autors clàssics de l'espiritualitat catalana, com ara Francesc Eiximenis (1501, 1507), Ramon Llull (1521), o Isabel de Villena (*Vita Christi*, 1497, 1513, 1527); les traduccions de les vides de Jesucrist de Ludolf de Saxònia (1495) i de sant Bonaventura (1522), la de la *Imitació de Jesucrist* (1482), molts textos sobre la passió de Jesucrist i de Maria, com *Lo passí en cobles* (1494, 1518) de Fenollar i altres, les poesies de Beltran i Ferrandis (1515) o les de Miquel Ortigues (1511, 1528, 1540); diverses edicions del *Flos sanctorum* entre 1490 i 1447, i de vides de sants individuals. Convé esmentar, així mateix, obres d'autors del mateix segle xvi com ara l'*Espill de vida religiosa* (1515),¹⁵ i les *Sentències catòliques del diví poeta Dant* (1545) de Ferrer de Blanes.

Després del 1550, de totes aquestes obres esmentades, continuen imprimint-se només alguns textos sobre la passió, com el *Passí en cobles* de 1564, edició avui perduda (Garcia Sempere 2002), o les *Llaors a la pietat i plagues de nostre senyor Jesucrist* (1587), una edició del *Flos sanctorum* (1575) i unes poques vides de sants, com la de santa Eulàlia (1593), com també algunes butlles i indulgències. Es percep una clara desaparició o una minva notable del tipus d'obres editades en la primera part del segle; així per exemple el *Flos sanctorum* s'edita cinc vegades abans de 1550 i només una després. No podem dir, per tant, que les obres religioses que segueixen la rica tradició catalana deixen de publicar-se, almenys durant la primera part del segle xvi. Es concentren en els primers temps de la impremta i sobretot fins a la dècada de 1520. És ben cert que hi ha una variació important en la segona meitat del segle i que els textos com els que acabem d'esmentar ja no es publiquen. I és que en la segona meitat del segle hi ha un canvi notable en l'edició d'obres religioses; d'una banda hi ha, proporcionalment, un descens en la producció; de l'altra, es publiquen obres d'autors diferents com ara Joan de Ribera, Pere Coma, Jaume Montanyés, Àngela Almenar, moltes d'elles relacionades amb la confessió, la missa, la instrucció, la doctrina cristiana, etc. De fet, entre les publicacions religioses que Jordi Rubió esmenta en els segles xvii i xviii, només n'hem

15. Sobre l'autoria d'aquesta obra, el títol i la possible variació entre el text manuscrit i l'imprès, vegeu Valsalobre (2001 i 2009).

trobat dues que poden tenir alguna relació amb les que apareixen en els primers anys de la impremta: la traducció del *Kempis* el 1621 de Pere Gil, i la reimpressió, amb molts canvis i ampliacions, de la *Vida de la verge Maria* de Miquel Peres, el 1732. La primera obra ja havia estat traduïda pel mateix Miquel Peres, i editada en el segle XV (1482), però ara se'n fa una nova traducció. La segona havia estat una obra amb un gran èxit des de la primera edició el 1494, i es va traduir al castellà, amb diferents edicions en aquesta llengua, al llarg del segle XVI.

D'altra banda, hem considerat com a pròpiament literàries les cobles religioses que corresponen a certàmens, de les quals trobem bastants manifestacions fins a 1532; després desapareixen fins que tornen a editar-se a final de segle. A València, des dels darrers anys del XIV eren molt freqüents els certàmens religiosos i en tenim constància documental fins 1532; després, desapareixen fins 1591. Des de llavors continuen celebrant-se durant el segle XVII, moment en què el gènere es torna a conrear en part perquè en castellà s'havia posat de moda, però els nous certàmens inclouen moltes composicions en altres llengües, con el castellà o el portugués. A Barcelona, tot i que tenim notícies de certàmens anteriors, en constatem només des de 1580 a 1697 (Rubió 1985; Ferrando 1983; Rossich 2003).

Així doncs, la tradició religiosa catalana segueix publicant-se durant la primera meitat del segle, especialment fins a la dècada de 1520. Però malgrat que en la segona meitat algunes obres segueixen aquesta tendència, com el *Flos sanctorum*, o el *Passi en cobles*, hi ha un canvi significatiu en relació amb els autors, amb el tipus de publicacions i amb la quantitat d'obres publicades, que minva significativament.

No ens detindrem ara en una anàlisi dels altres tipus de llibres que s'imprimeixen al llarg dels segles XV i XVI, i només indicarem alguns aspectes cridaners, com és el de la varietat de temes: els més nombrosos, com s'ha dit, són els de caràcter jurídic (llibres de lleis, capítols, ordenances, constitucions, *Consolat de mar*, furs, etc.), als quals cal afegir alguns que manifesten una preocupació per assumptes polítics, com la traducció del *Regiment de prínceps* d'Edigi Romà o el *Regiment de la cosa pública* d'Eiximenis. És sabut que la historiografia és un dels gèneres que té major continuïtat, i no solament es publiquen obres clàssiques, com les de Jaume I, o Ramon Muntaner, sinó textos nous, de Beuter, Carbonell, etc. No podem oblidar els tractats mèdics, necessaris en aquesta professió, sobre la pesta, de cirurgia, etc. Però, a més, es publiquen llibres de menescalia, de cuina (que trobem al llarg de tot el segle XVI), de jocs, d'astrologia, etc.

A més de cobrir els àmbits universitaris i religiosos, el ventall de publicacions és bastant ampli i cobreix una part raonable de les activitats socials i culturals del segle XVI que podien desenvolupar-se en català. Pel que fa a la literatura, que hem tractat amb un poc més de deteniment, hem pogut veure que hi ha una certa continuïtat en la creació i en l'evolució de les tendències literàries, si bé és cert que el volum de producció és escàs. En l'àmbit religiós, a pesar que sembla que havia de ser el suport de la cultura en català durant l'edat moderna, en el segle XVI s'observa un descens important de la producció, sobretot a partir de la dècada de 1530, i especialment en la segona meitat de segle.

8. UN PERÍODE DE DECADÈNCIA CULTURAL? LA PUBLICACIÓ EN CATALÀ EN UN CONTEXT COMPARATIU

Una de les interpretacions estàndards de la cultura catalana, forjada durant el segle XIX, considera el segle XVI com un període de decadència cultural. Malgrat el qüestionament que s'ha fet d'aquesta perspectiva, especialment des de la dècada de 1960, és fàcil d'entendre per què ha perdurat tant, i per què continua constituint un tema de debat. Un catàleg de textos impresos pot oferir als especialistes una de les millors finestres per a observar una cultura, i aquest catàleg evidencia una disminució de la publicació en català. La quantitat de llibres publicats en català s'estanca des de la dècada de 1520. Per contrast, el nombre de textos en llatí i en castellà publicats entre la primera dècada i el final del segle augmenta en un 750% a València i en un 575% a Barcelona. A més, la natura del que s'imprimia canvia significativament cap a la jurisprudència i s'allunya de les obres religioses i literàries.

Tanmateix, observar la producció impresa en català d'una manera aïllada només pot mostrar una part del quadre. Si comparem Catalunya i València amb unes altres àrees d'Europa, descobrim una imatge molt menys trista de salut cultural. En la taula 2 es comparen les dades per a Catalunya i València amb les d'unes altres àrees que, així mateix, disposaven de les seues pròpies llengües però que eren en contacte amb zones lingüístiques més grans, i on hi havia un grau similar d'intel·ligibilitat mútua entre les llengües en contacte. Així, podem comprovar que proporcionalment a la seua població, València i Catalunya publicaven al voltant del doble d'obres en la llengua

pròpia que Portugal. Escòcia queda pitjor en aquesta anàlisi amb uns escassos 83,75 ítems produïts en escocès o en gaèlic per cada 1.000.000 d'habitants.

Zona	Publicacions en la llengua principal de la zona	Població estimada el 1600	Nombre de llibres publicats per milió d'habitants
València	Català, 341	360.000	920,70
Catalunya	Català, 337	400.000	842,50
Portugal	Portugués, 896	2.000.000	448
Escòcia	Escocès i Gaèlic, 67	800.000	83,75

Taula 2: Publicacions en català, escocès i portugués abans de 1601

La taula 3 ofereix una altra comparació igualment interessant. Mentre que a Portugal i a Escòcia els llibres impresos en castellà i en anglès, respectivament, s'importaven majoritàriament, València i Barcelona adopten una llengua diferent a la pròpia com a llengua literària. En proporció amb la seua població, València produïa nivells més elevats d'obres en castellà o català que Anglaterra o França en les llengües pròpies. Catalunya no li anava darrere. Encara que el català era la llengua principal de cultura oral, la disposició per abraçar el castellà implicava que aquestes zones eren capaces de comprometre's amb una comunitat cultural molt més ampla i d'explotar oportunitats comercials més grans. Així, les cultures de València i Catalunya semblen haver estat empenedores i segures d'elles mateixes.

Zona	Nombre d'ítems publicats en llengües pròpies en cada zona esmentada	Població estimada el 1600	Nombre de llibres publicats per milió d'habitants
València	1.109 (cast. i cat.)	360.000	3.080,50
Catalunya	841 (cast. i cat.)	400.000	2.102,50
Portugal	999	2.000.000	499,5
Escòcia	253	800.000	316,25
Anglaterra	12.867	4.400.000	2.924,30
França (i Ginebra)	48.890	20.000.000	2.444,50
Espanya	13.468	6.600.000	2.040,60

Taula 3: Producció total en llengües pròpies abans de 1601

9. CONCLUSIONS

Amb més detall del que s'havia pogut fer fins ara, *Iberian Books* ens ha permès examinar els contorns de la producció impresa en català en els segles xv i xvi. L'anàlisi ha manifestat que:

1. La producció augmenta durant les dècades de 1480, 1490 i 1510, però després roman en gran part estancada en termes numèrics tot al llarg del segle xvi. El nombre de llibres en català que es publiquen en la darrera dècada del segle és el mateix que en la primera. Donat l'augment de la població i les transformacions en els hàbits de publicació i de lectura, això indica en termes reals una disminució significativa en la producció.

2. La indústria de la publicació en català era increïblement fràgil. Depenia de només dos centres significatius de publicació: València i Barcelona. En termes de producció, el moment crític ve a ser en la dècada de 1510 a València i al voltant de 1521 a Barcelona. El fet que la sort de la impremta declinara a les dues ciutats al voltant del mateix període és una coincidència. A Barcelona hi havia un esfondrament general que afectava no només les publicacions en català sinó també en les altres llengües, i que va arribar fins a l'any 1560. A València, 1522 representava l'acceleració d'una transformació que ja era predominant com a mínim des de començaments del segle xvi, i que respon a l'objectiu d'aprofitar les oportunitats comercials i culturals de publicar en castellà.

3. Durant el segle xvi el nombre de llibres publicats en català roman estable. Però el tipus d'obres produïdes canviarà d'una manera sorprenent. Proporcionalment, hi ha una clara disminució en el nombre d'obres literàries i religioses, mentre que les obres de jurisprudència augmenten significativament.

4. Subjecta a interessos de mercat i a les modes del moment, la impremta no sembla deixar un espai molt gran a la literatura, que no hi té una presència important. Amb tot i amb això, per dèbil que sembla, la creació literària no desapareix de la impremta durant el segle xvi i no serà relegada només a la literatura de goigs, d'adoctrinament, a les cobles i els plecs solts; es pot observar una continuïtat en les manifestacions de literatura de cavalleries, de textos satírics o de poesia lírica, i també hi apareixen obres d'una certa ambició, com ara les edicions de l'obra d'Enric de Villena, o les de les poesies d'Ausiàs March, Joan Pujol i Pere Serafí, fins i tot traduccions de textos clàssics llatins, castellans, italians o francesos.

5. En la producció religiosa, és colpidora la diferència entre els textos publicats en la primera o en la segona meitat del segle. En la primera part, especialment fins

1530, encara es publiquen obres dels grans autors de l'àmbit religiós com Francesc Eiximenis, Isabel de Villena o Ramon Llull, nombroses traduccions i bastants textos sobre la passió de Jesús, sobre vides de sants i molts certàmens religiosos. Després, el nombre decreix considerablement i es publiquen sobretot obres de caràcter adoctrinador, de manera que sembla que es produeix un canvi important en relació amb la tradició anterior i només ens indiquen una possible continuïtat una nova edició del *Flos sanctorum*, o del *Passi en cobles*.

6. Pel que fa a la resta de la producció, evidentment l'entorn universitari i les professions liberals imposen la presència de llibres per a l'ensenyament, gramàtiques, filosofia, dret, medicina, etc.¹⁶ Finalment, hi ha també altres àmbits de la cultura que són coberts, encara que siga mínimament, per la impremta, com ara l'astronomia, els jocs, la cuina, la menescalia, etc.

7. Certament, la impremta no va impulsar la literatura catalana. València va veure des de molt prompte els avantatges de la publicació en castellà, i a Barcelona, la recuperació de la indústria editorial després de 1560 no sembla haver afectat les obres en català. Però hi ha una continuïtat en la producció ben clara, reduïda però continuada, variada en temes i consegüent amb l'evolució del temps.

8. És ben cert que els editors, els consumidors i els autors eviten el català com a llengua literària en favor del castellà. Tanmateix, la comparació amb unes altres zones europees és reveladora. València i Barcelona produeixen el doble d'obres en català per persona que Portugal en portugués, per exemple.

9. Quan es considera la producció en català i castellà conjuntament, es pot veure que València produïa més obres per persona que Anglaterra en anglés —potser la cultura impresa més brillant a Europa. Adoptant el castellà com a llengua literària, el llistat d'obres impreses revela que Catalunya i València participaven en un món cultural i comercial molt més ampli.

MARINELA GARCIA SEMPERE
Universitat d'Alacant
ALEXANDER WILKINSON
University College Dublin

16. Molts dels noms dels autors, tot i que amb obra en castellà o en llatí, són de procedència valenciana o catalana: Pedro Juan Núñez, Juan Bautista Monllor (Oriola), Juan Martínez Alegría, Jaime Juan Falcó y Segura, Cosme Damià Savall (Oriola), etc.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILÓ I FUSTER, Marian (1923) *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid. [Edició facsímil en Curial, Barcelona-Sueca, 1977 («Documents de Cultura-facsímils»)]
- BERGER, Philippe (1987) *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, València, Edicions Alfons el Magnànim.
- BOHIGAS, Pere (1962) *El libro español. Ensayo histórico*, Barcelona, Gustavo Gili.
- BOSCH CANTALLOPS, Margarita (1988) *Contribución al estudio de la imprenta en Valencia en el siglo XVI*, Facultad de Filología, Universidad Complutense, Madrid, 2 vols.
- CAHNER, Max (1980) «Llengua i societat en el pas del segle xv al xvi. Contribució a l'estudi de la penetració del castellà als Països catalans», *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 183-255.
- CASEY, James (1979) *The Kingdom of Valencia in the Seventeenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press.
- (1999) *Early Modern Spain. A Social History*, Londres, Routledge.
- CONCHEFF, Beatrice J. (1985) *Bibliography of Old Catalan Texts*, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies.
- DURAN, Eulàlia (1991) «Defensa de la pròpia tradició davant d'Itàlia al segle xvi», *Miscel·lània Joan Fuster*, València/Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. III, pp. 256-265.
- EISENSTEIN, Elizabeth (1979) *The Printing Press as an Agent of Change. Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe*, Cambridge, 2 vols.
- FERNÁNDEZ LUZÓN, Antonio (2005) *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.
- FERRANDO, Antoni (1983) *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX*, València, Alfons el Magnànim.
- (1999) «El paper dels primers editors (1473-1523) en la fixació del català modern», *Caplletra*, 27, pp. 109-136.
- FERRANDO, Antoni & Vicent-Josep ESCARTÍ (1992) «Impremta i vida literària a València en el pas del segle xv i xvi», *Gutenberg-Jahrbuch*, pp. 100-113.
- FUSTER, Joan (1992) *L'aventura del llibre català*, Barcelona, Empúries.

- GARCÍA CÁRCEL, Ricard (1981) *La revolta de les Germanies*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- GARCIA SEMPERE, Marinela (2002) *Lo passi en cobles (1493): estudi i edició*, Alacant/ Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca Sanchis Guarner»).
- HORNER, Louise Bailey (1988) *Times of change: bilingual poets in Catalunya and Valencia during the fifteenth century*, University of Kansas.
- MADURELL, José María (1955) *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, Barcelona.
- MARTÍ GRAJALES, Francesc (1927) *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el reyno de Valencia*, Madrid.
- MILLARES CARLO, Agustín (1981) «Introducción al estudio de la historia y bibliografía de la imprenta en Barcelona en el siglo XVI. Los impresores del período renacentista», *Boletín Millares Carlo*, II, 3, Las Palmas, pp. 9-120.
- (1982) «La imprenta en Barcelona en el siglo XVI» dins AA.VV., *Historia de la imprenta hispana*, Madrid, pp. 491-644.
- MIRALLES, Eulàlia (2006) «Canvi de llengua en el pas del segle XVI al XVII», *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Universitat de Girona, 8-14 de setembre de 2003)*, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 249-266.
- NADAL, Jordi. & Emili GIRALT (1953) «Ensayo metodológico para el estudio de la población Catalana de 1553 a 1717», *Estudios de Historia Moderna*, III, pp. 239-284.
- ORTÍ I BALLESTER, Marc Antoni (1640) *Siglo Quarto de la Conquista de Valencia*, València, Juan Bautista Marçal.
- PARTINOBLÉS (2010) *Historia del esforcado cavallero Partinobles, conde de Bles (1842)*, edició de José Torner, Kessinger Legacy Reprints.
- PEÑA DÍAZ, Manuel (1996) *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas, (Barcelona, 1473-1600)*, Lleida, Milenio.
- PHILLIPS, Carla Rahn (1987) «A model for the economy of early modern Spain», *The American Historical Review*, 92, n. 3, juny 1987.
- PLA ALBEROLA, Primitivo José (1999) «La población valenciana en la segunda mitad del siglo XVI», *Felipe II y el mediterráneo, volumen 1: los recursos humanos y materiales*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, pp. 99-117.

- QUEROL COLL, Enric (2006) *Estudis sobre cultura literària a Tortosa a l'Edat Moderna*, Textos i estudis de cultura catalana, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROSSICH, Albert (1989) «Renaixement, Manierisme i Barroc en la literatura catalana», *Actes del Vuitè Col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes*, II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 149-179.
- (1990) «La literatura catalana entre el barroc i el romanticisme», *Caplletra*, 9, pp. 35-57.
- (2003) «Els certàmens literaris a Barcelona, segles XIV-XVIII», *Barcelona Quaderns d'Història*, 9, pp. 83-108.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1985) *Història de la literatura catalana*, 3 vols., Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Biblioteca 'Abat Oliba'», 40).
- (1993) *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó* (Obres de J. Rubió i Balaguer, XI) (ed. prol. Joana Escobedo), Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SANCHIS SIVERA, José (1930) *Bibliologia valenciana medieval*, València.
- SMITH, Robert S. (1936) «Barcelona 'Bills of Mortality' and Population, 1457-1590», *The Journal of Political Economy*.
- VALSALOBRE, Pep (2001) «De l'*Spill de la vida religiosa* al *Desitjós*. Notes a una novel·la al·legòrica del segle XVI», *Caplletra*, 31, pp. 11-24.
- (2003) «Una cort "ferraresa" a València: els Centelles, Ariosto i un programa de substitució de la tradició literària autòctona», *Caplletra*, 34, pp. 171-194.
- (2005) «La poesia catalana del Cinccents: a la recerca d'una veu pròpia», *Revista de Catalunya*, 210, pp. 79-111.
- (2009) «El trencaclosques d'*El Desitjós* i una reivindicació de Bé em Vull», *Estudis de llengua i literatura catalanes/LIX, Miscel·lània Joaquim Molas*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 55-76.
- WILKINSON, Alexander S. (2009) «Lost books printed in French before 1601», *The Library* 10, 1, juny 2009, pp. 188-205.
- (2010) *Iberian Books (IB) - Libros ibéricos. Books Published in Spanish or Portuguese or on the Iberian Peninsula before 1601. Libros publicados en español o portugués o en la Península Ibérica antes de 1601*, Leiden, Brill.
- (2010) «The Printed Book in Spain and Portugal, 1500-1540», Graeme Kemp and Malcolm Walsby (eds.), *The Book in Transition*, Leiden, Brill.